

УДК 903.4(477.65)

ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ В ВЕРХІВ'ЯХ РІЧОК ІНГУЛ, ІНГУЛЕЦЬ ТА ТЯСМИН

Олексій ОРЛИК (Кіровоград)

Стаття вводить в науковий обіг дані про нововиявлені, або результати повторних обстежень ранньоскіфських поселень VI ст. до н. е. розташованих в верхів'ях Інгулу, Інгульця, Тясмина. Дано короткий типологічний аналіз знахідок.

Ключові слова: ранньоскіфські поселення, Інгул, Інгулець, Тясмин, кераміка.

Статья вводит в научный оборот данные о новообнаруженных, или результаты повторных обследований раннескифских поселений VI в. до н. э. в верховьях Ингула, Ингульца, Тясмина. Дан краткий типологический анализ находок.

Ключевые слова: раннескифские поселения, Ингул, Ингулец, Тясмин, керамика.

Article enters into scientific data novoobnaruzhennyh, or the results of repeated surveys Early Scythian settlements in the VI. BC. in the upper Ingul, Ingulets, Tyasmin. A brief typological analysis finds.

Keywords: early Scythian settlement Ingul, Ingulets, Tyasmin, ceramics.

В 2012 – 2013 р. робочою групою було продовжено роботу попередніх років з підготовки тому “Звід пам’яток історії та культури України” по Кіровоградській області. Під час проведення археологічних експертиз, виконаних для ОАСУ в 2012 році виявлено скіфські поселення: біля с. Іванівка, Олександрівського району (верхів’я р. Тясмин), біля с. Цибулеве, Знамянського району (верхів’я р. Інгулець) [5]. В 2013 році проведено огляд поселення біля с. Тарасівка, Олександрівського району (верхів’я р. Інгул) виявленого в 1987 році [7, 4].

За допомогою пристроїв GPS було уточнено розміри поселень та координати жител, виділених на їх території.

Поселення “Цибулеве” Виявили наукові співробітники ОАСУ Орлик О.П. та Федоров С.С. Розташоване за 0,5 – 1,2 км на південь від південно-східної околиці с. Цибулеве, на пологому правому схилі р. Інгулець. Займає пологі схили балок, вершину вододілу. Пониження західної та північної частин вододілу більш круті. На території поля визначено два контури з масовими знахідками фрагментів кераміки скіфської культури.

Контур 1. Контур починається від Чорного Лісу, що обмежує поле з півдня, піднімаючись на північ та північний захід, до вершини вододілу. Знахідки концентруються на невеликих підвищеннях. Зібрано 89 фрагментів ліпної кераміки та 4 фрагменти грецьких амфор. Орнаментація репрезентована проколами під вінцями, валиками з пальцевими заціпами, проколами, наколами з перлинами, косими насічками на плечиках. Виявлено фрагмент вінчика амфори, округлий фрагмент просвердленої по центру стінки амфори. Поверхня жовто-сірого кольору, тісто з незначними домішками слюди та кварцового піску. На одному з підвищень закладено шурф 1x1 м глибиною 1,1 м. Культурний шар простежується від денної поверхні до глибини 0,7 м. Найбільша інтенсивність знахідок – 12 із

19 фрагментів кераміки – в шарі 0,2 – 0,65 м. Крім кераміки – фрагменти перепаленої глини, невеликі гранітні камінці.

Контур 2. Контур розташований на мисоподібному підвищенні, на захід і нижче контуру 1. Обмежений з заходу крутим схилом балки, частково – Чорним Лісом. На території контуру зібрано 14 фрагментів товстостінної ліпної кераміки (Рис. 2, 1–20).

Відносна малочисельність знахідок на обох контурах не дозволяє розбити їх на типологічні ряди, хоча характер орнаментатії дозволяє віднести поселення до скіфської культури VI – поч. V ст. до н.е.

Поселення “Іванівка”. Виявив науковий співробітник ОАСУ Орлик О.П. Розташоване за 1,0 – 1,8 км на південь від східної околиці с. Іванівка, на пологому схилі в верхів’ях р. Тясмин та р. Осотянка (права притока р. Тясмин.). Займає пологий схил вододілу, обмежений з трьох сторін балками. Ділянка понижується з південного сходу на північний захід та захід. Площа 150 x 100 м. Зібрано 45 фрагментів ліпної кераміки, 4 фрагменти амфор різних виробників, в т. ч. 1 – зі слідами повторного використання, фрагменти обмазки з слідами лози; фрагменти плоского блюда з потовщенням по краю, виготовленого з піщанику. Орнаментатія репрезентована наліпними валиками з пальцевими защипами та проколами під вінцями та по валиках, лискуванням. Закладено шурф 1 x 1 м глибиною 1,1 м. Культурний шар простежується від денної поверхні до глибини 0,95 м. Найбільша інтенсивність знахідок – 38 із 43 фрагментів кераміки – в шарі 0,2 – 0,85 м. Крім кераміки – фрагменти перепаленої глини, обмазки, невеликі гранітні камінці. Вінця плоскі, вигнуті назовні, заокруглені та загострені. На глибині 85 см знайдено фрагмент посудини з горлом в формі раструба. Вінчик прикрашено пальцевими защипами, прошліфованими після обпалу та наколами із зовнішньої сторони в місці згину. В верхній частині шурфу знайдено 4 фрагменти амфор, в т.ч. один – світлокоричневого кольору. Тісто – добре відмучене, з слабкими домішками слюди. Три – сірого та червонуватого кольорів, з слабкими домішками слюди, товченої мушлі, вапнистими включеннями. Стінки одного з фрагментів затерті. Він використовувався для загладжування поверхні глиняних виробів (Рис. 1, 1–7).

В 2013 році поселення було оглянуто повторно. Знахідки представлені маловиразними фрагментами ліпної кераміки. В краєзнавців (в приватній колекції) вдалося оглянути та сфотографувати знайдені на території поселення: осолок, виготовлений з каменю темно-зеленого кольору; фрагмент фібули?; наконечники стріл – архаїчні дволопасні з шипами на виступаючій втулці; дволопасні з виступаючою втулкою; тригранні, з внутрішньою втулкою; трилопасний, з шипом на виступаючій втулці; мідний “дельфінчик” (довжина – 3,5 см). Литі “дельфінчики” та стрілки використовували при торгівлі жителі Ольвії в другій половині

VI ст. до н. е. [6, с. 34]. Наконечники стріл даних типів широко використовувались в VI ст. до н. е. скіфськими племенами Північного Причорномор'я.

Поселення “Тарасівка” розташоване у верхів'ї Інгулу та Інгульця. Виявили Безсонова С.С., Орлик О.П. в 1987 році [1, с. 45]. В 2013 році обстежено повторно.

Зафіксовано координати 13 жител, розташованих дугою 700 x 150 м. 11 розташовано в один ряд. Сліди жител простежуються в вигляді підвищень висотою – 0,2 – 0,4 м, діаметром 20 – 60 м, на яких сконцентровані фрагменти кераміки, гранітні камінці, фрагменти плит з піщанику – одна сторона часто зашліфована, дрібні знаряддя праці, кістки, в т.ч. перепалені.

Всього оглянуто більше 200 фрагментів ліпної кераміки чорного, сірого, коричневого, цегельного кольорів із заглаженою та шерехатою поверхнею. Уламки переважно невеликих розмірів, часто із слідами свіжих зломів та подряпин, оскільки територія постійно розорується. 9 фрагментів (13% із відібраних для аналізу 73 артефактів) покрито чорним, бурим, сірим лискуванням – одно- або двостороннім. Глина з домішками дрібно та крупнозернистого піску. Один фрагмент має вкраплення склоподібних кульок – ошлакованого піску.

Фрагменти кераміки можна розділити на залишки **кухонного та столового посуду**.

За типом орнаментації фрагменти кераміки можна поділити таким чином. 15 фрагментів вінець прикрашено наліпними валиками (ширина 0,7 – 1,9 см) з пальцевими заціпами, розташованими під вінчиком, з проколами та наколами, нанесеними зсередини через валик, частково – над валиком (Рис. 3. 3, 7, 8). Два фрагменти додатково прикрашені пальцево-нігтевими вдавленнями по зовнішній стороні вінчика (Рис. 3. 4, 9). Кераміка з подібним поєднанням орнаментації була знайдена на Шарпівському городищі [4, с. 77]. На двох фрагментах вінчики відламані, тому неможливо встановити розташування валиків на корпусі. Простежується лише розширення корпусу нижче валика. На двох фрагментах зафіксовано прокол, накол з перлиною. Два фрагменти орнаментовано врізним орнаментом та наколами, заповненими білою пастою.

Основну масу відібраної кераміки становлять фрагменти **горщиків**. Оскільки вінця відламані на відстані 1,7 – 2,8 см від краю, важко визначити тип горщика. Очевидно, це були банкоподібні та слабопрофільовані горщики. Залишком горщика ми вважаємо і фрагмент денця товщиною 1,3 см та покритий лискуванням сірого кольору із зовнішньої сторони (Рис. 3. 3, 4, 7 – 9).

За своїми габаритами виділяються денця. Товщина дна 1,4 – 1,9 см. Дно переходить в округлий тулуб з товщиною стінок 0,9 – 1,3 см. Їм відповідають за розміром стінки товщиною 1,0 – 1,3 см з наліпними валиками шириною 1,7 – 1,9 см, фрагмент овальної в перетині ручки 2,8 x 2,8 x 1,0 см знайдений на території житла №4 (Рис. 3. 19 – 22). Можливо, це залишки *корчаг* для зберігання зерна. Однак встановити їх розміри та форму за наявними фрагментами неможливо.

Фрагменти *мисок* представлені 5 уламками вінець. Поверхня ретельно заглажена з обох сторін. Усі фрагменти належать мискам лійкоподібної форми з горизонтально зрізаним, або дещо сплосченим вінцем, дещо увігнутим всередину краєм. Випал рівномірний, в зламі чорний. Тісто з домішками дрібнозернистого піску. Поверхня ретельно заглажена. Один фрагмент покрито лискуванням сірого кольору (Рис. 3. 14 – 18).

До *келиків* та *черпаків, кубків* можна віднести 4 фрагменти. Найбільш цікавим є уламок тонкостінного, світлокоричневого кольору черпака (0,5 см) ретельно покритого лискуванням з двох сторін. Зовні фрагмент орнаментовано двома рядами горизонтальних врізних, частково заповнених світлою пастою ліній (Рис. 3. 10). До черпаків можна також віднести фрагмент загостреного, відігнутого назовні вінця (0,5 см) покритого лискуванням сірого кольору зовні. Третій фрагмент належить тонкостінному (0,5 см) черпаку з загостреною, ледь відігнутою назовні верхівкою (Рис. 3. 12). Фрагмент масивної стінки (товщина – 0,9 см, можливо від кубка) прикрашено врізним заштрихованим та заповненим білою пастою трикутником та горизонтальною лінією з наколів, виконаних торцем палички та заповнених білою пастою. Зовнішня поверхня покрита лискуванням (не зовсім якісним) (Рис. 3. 11).

Решта керамічних виробів не чисельна: 2 прясла, 2 кружки із стінок посуду.

Прясла біконічної та овальної форми із добре відмученої глини з незначними домішками піску. Поверхня ретельно заглажена. Вхідні отвори циліндричної форми. Діаметр прясел – 3,0 – 3,1 см., висота – 2,0 – 2,2 см, діаметр отворів – 0,5 – 0,6 см (Рис. 3. 1, 2).

Кружки із стінок ліпного посуду підпрямокутної форми, розмірами 2,8 x 2,5 см та 3,0 x 2,6 см. Більший кружок зламано по діагоналі. Краї ретельно затерті, особливо кути. Кружки могли використовуватись для заглажування поверхні кераміки, хоча не виключено і інші їх функції [2, с. 98].

Кам'яні знаряддя представлені фрагментом розтиральника, лоцилом, точильним бруском. На території жител досить часто зустрічалися уламки піщаника товщиною 10 – 15 см. В більшості випадків одна зі сторін ретельно зашліфована.

Розтиральник овальної форми виготовлено з крупнозернистого граніту, розмірами 4,8 x 5,0 см. На вцілілому фрагменті простежуються сліди від двох зашліфованих площин.

Лоцило в плані має форму прямокутного трикутника 2,8 x 3,8 x 4,2 см. Товщина – 1,4 – 2,0 см. Всі п'ять площин виробу заполіровані.

На одному з жител знайдено фрагмент шлаку. Одна з його площин зашліфована (видно пухирці повітря). Сам факт знахідки шлаку свідчить, що випал кераміки проводився на території поселення або на його окраїні, біля залісної балки.

Точильний брусок плоский, квасолеподібний в плані (8,5 x 6,2 x 1,0 – 1,3 см). Піщаник. В центральній частині простежується неглибока трикутної форми заглибина (2,6 x 2,6 см). Для більш чіткого визначення функціонального призначення заглибини необхідно провести трасологічний аналіз.

На поверхні підвищень знайдено також 4 фрагменти кісток великої рогатої худоби – зуб, 3 фрагменти суглобів, в т.ч. два – зі слідами вогню [7, с. 4].

Таким чином, біля с. Тарасівка існувало поселення ранньоскіфського часу. Окремі знахідки – фрагменти, орнаментовані геометричним орнаментом із заповненням білою пастою зустрічаються на кубках і черпаках другої половини – кінця VII – VI ст. до н. е. [3, с. 88]. Це можливий час заснування поселення. Слабопрофільовані горщики характерні для кінця VII – VI ст. до н. е. Миски, черпаки також датуються VI ст. до н. е. [4, с. 50 – 60]. В той же час, не зважаючи на значну кількість оглянутої кераміки (понад 200 фрагментів) та постійне розорювання території поселення не знайдено жодного фрагмента грецьких амфор. Тобто поселення припинило своє існування до початку регулярних торгових відносин з греками, або на самому їх початку, коли вони носили спорадичний характер. Можливо, саме розвиток торгівлі сприяв занепаду поселення та міграції населення ближче до торгових шляхів – річок. Поселення Іванівка припинило своє існування раніше аналогічного поселення Любомирка – I в верхів'ї Тясмину [8, с. 35], але для остаточного визначення хронологічних рамок існування поселення потребує подальшого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бессонова С.С. Отчет о работе Южного отряда Кировоградской экспедиции в 1987 году // НА ІА НАНУ – 1987/37 – 46 с.
2. Бессонова С.С., Романюк В.В. Поселення скіфського часу на території м. Тараша // Археологія – 2004. – № 2.
3. Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. – К.: Наукова думка, 1981. – 158 с.

4. Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья – К.: Наукова думка, 1989 – 331 с.
5. Тупчієнко М.П., Орлик О.П., Собчук В.В. Звіт про розвідувальні археологічні дослідження в Кіровоградській області у 2012 році // НА ІА НАНУ.
6. Античные государства Северного Причерноморья // Археология СССР – М.: Наука, 1984 – 392 с.
7. Орлик О.П. Звіт про археологічні розвідки в 2013 році на території Олександрівського та Олександрійського р-нів на Кіровоградщині // НА ІА НАНУ.
8. Орлик О.П. Поселення ранньоскіфського часу Любомирка-І у верхів'ї р. Тясмин // Археологія – 2007 – №2 – С. 31 – 36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Орлик Олексій Пантелійович – старший науковий співробітник Кіровоградського обласного художнього музею.

Наукові інтереси: проблеми археології раннього залізного віку.

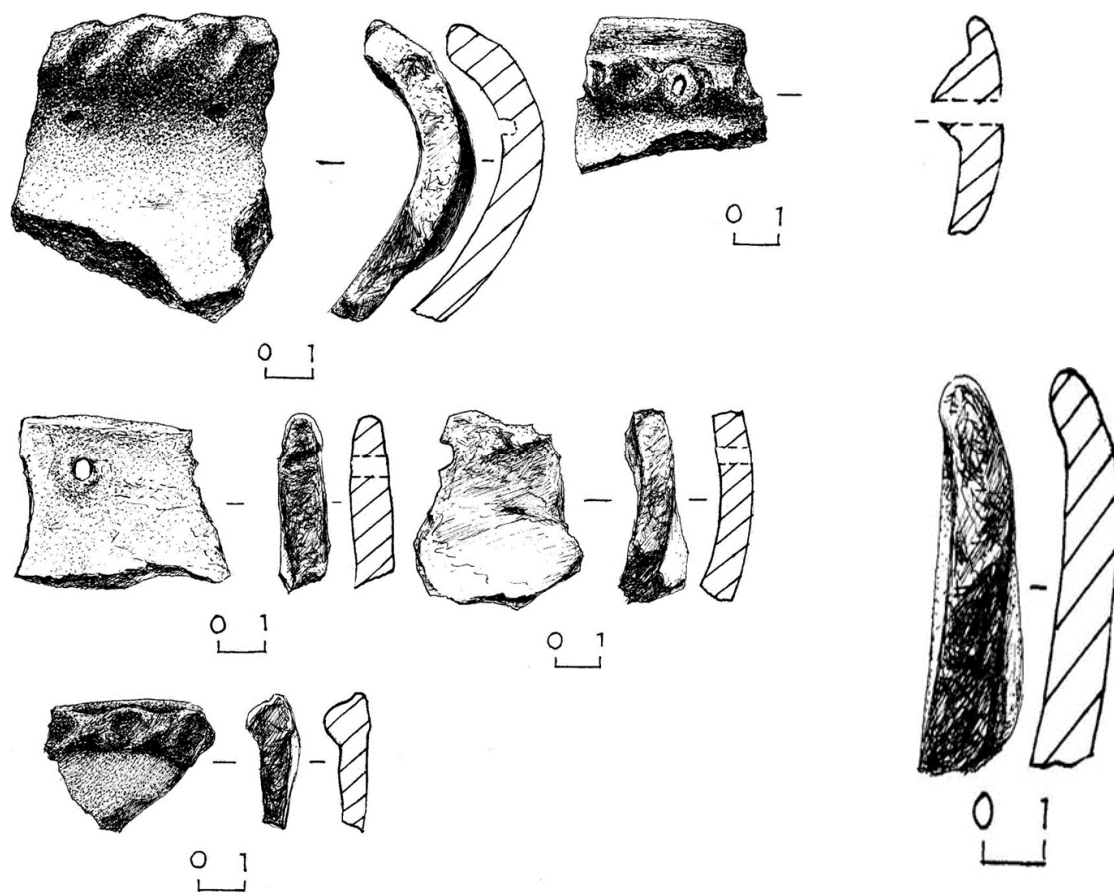

Рис. 1. с. Іванівка. Поселення “Іванівка”. Скіфська культура. VI ст. до н. е. Підйомний матеріал. – фрагменти ліпного посуду із зразками орнаментатції

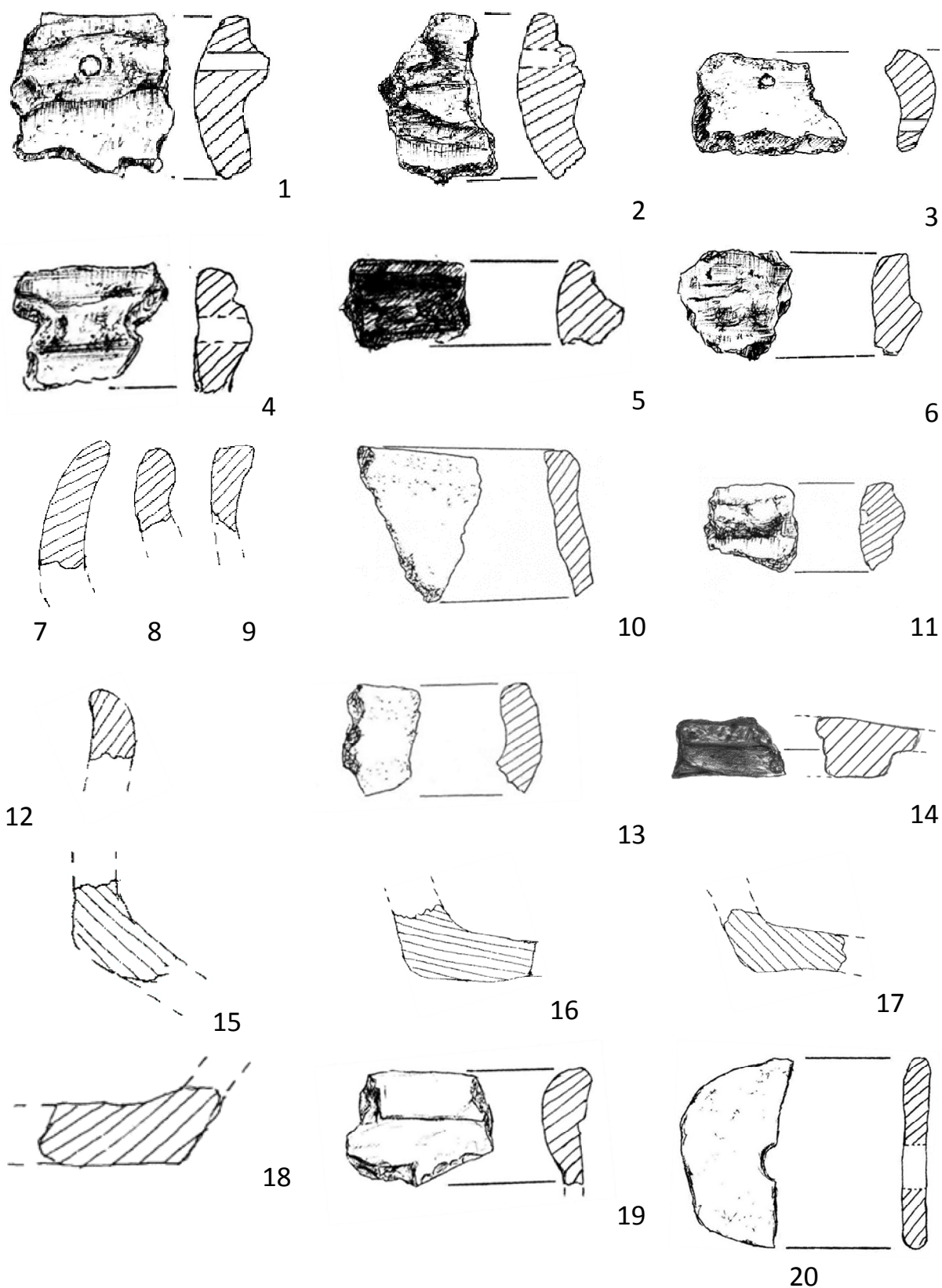

Рис. 2. Поселення “Цибулеве” Підйомний матеріал. 1–6, 11 – фрагменти вінчиків, орнаментовані валиками з пальцевими защипами, проколами та наколами, 7–10, 12, 13 – фрагменти вінчиків неорнаментовані, 14–18 – фрагменти донець, 19 – вінчик амфори, 20 – стінка амфори з отвором

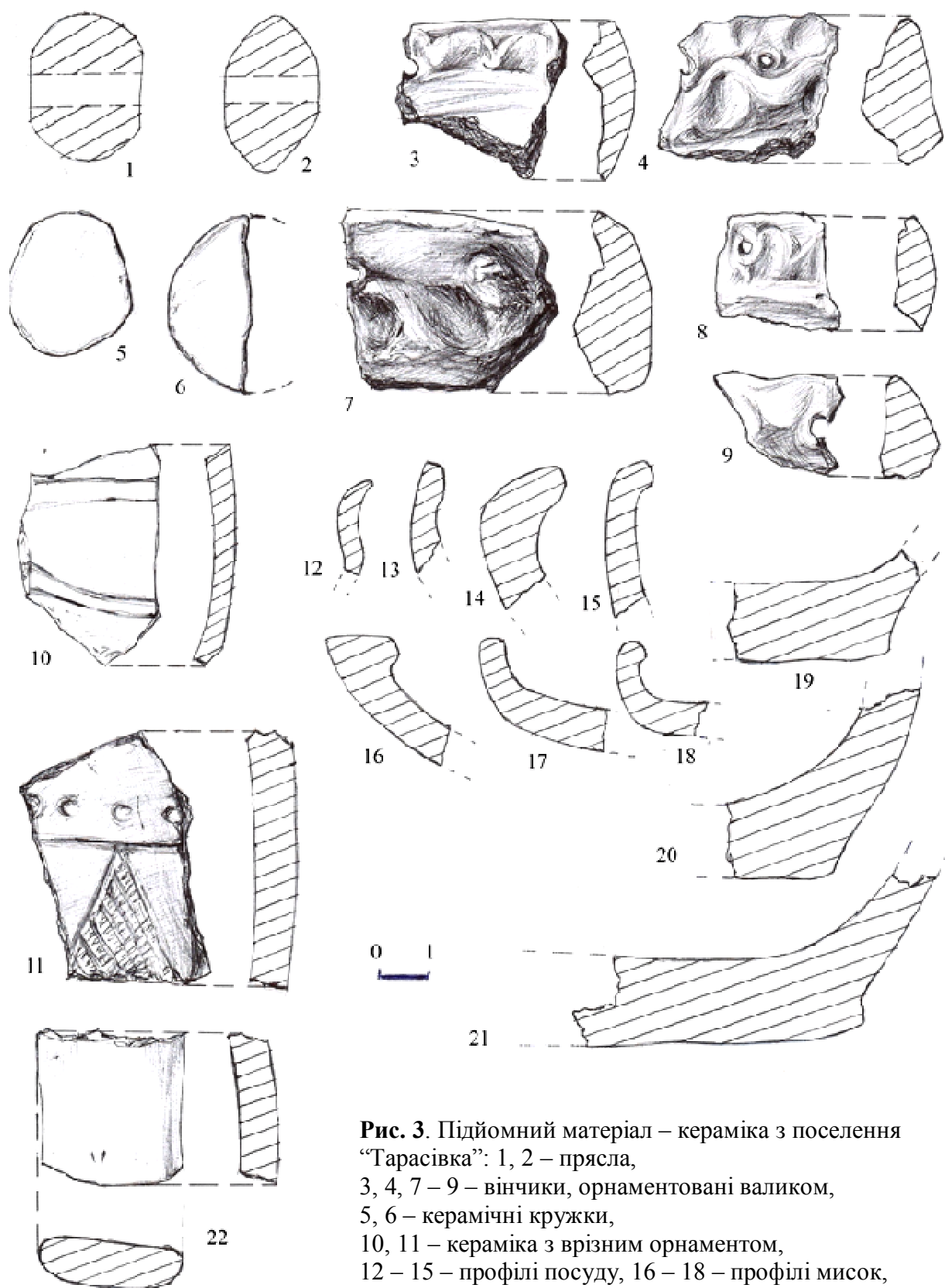

Рис. 3. Підйомний матеріал – кераміка з поселення “Тарасівка”: 1, 2 – прясла, 3, 4, 7 – 9 – вінчики, орнаментовані валиком, 5, 6 – керамічні кружки, 10, 11 – кераміка з врізним орнаментом, 12 – 15 – профілі посуду, 16 – 18 – профілі мисок, 19 – 21 – профілі донець, 22 – фрагмент ручки.